

МОТИВАЦІЯ Й ЦІННОСТІ ГРУПУВАННЯ ШКОЛЯРІВ У МАЛІ ГРУПИ

Сучасні тенденції соціального становлення школярів, особливості їх внутрішньогрупової міжгрупової взаємодії, численні факти нарікань з боку громадськості щодо порушення соціальних норм, форм і змісту проведення школярами дозвілля в позаурочний час актуалізують потребу з'ясування основних мотивів їхнього групування та ціннісних конструктів малих груп, які є регуляторами групової діяльності, зумовленої рівнем розвитку групової свідомості.

Мотивація є провідним фактором регуляції поведінки й діяльності особистості та групи, їх активності. Саме тому вона викликає особливий інтерес у науковому плані, у тому числі в контексті проблем виховання. Без урахування особливостей мотивації неможлива ефективність будь-якої соціально-педагогічної взаємодії з дітьми різного віку. Адже в основі об'єктивно однакових дій і вчинків дітей можуть знаходитись абсолютно різні мотиви. Спробуємо розібратися в таких основних категоріях у форматі цієї статті та у взаємозв'язку основних характеристик особистості й малої групи.

Що ж таке мотивація? Перш ніж дати визначення, зауважимо, що існує кілька дефініцій самого поняття. Вони знайшли своє відображення в різних психологічних концепціях. До тлумачення мотивації й її сутності зверталися різні дослідники, зокрема: К. Платонов, О. Леонтьєв, В. Ковальов, С. Рубінштейн, О. Гребенюк, О. Файзулаєв, Є. Кузьмін, П. Якобсон та ін. У різних шкільній психології помітні й різні підходи до визначення цього поняття, до трактування поняття «мотиви». Одні вчені під мотивом розуміють психічне явище, яке спонукає до дії (К. Платонов), інші – усвідомлену причину, яка лежить в основі вибору дій і вчинків особистості (О. Леонтьєв, С. Рубінштейн). На їхню думку, мотив – це те, що в ролі мотиву виступає не сама потреба, а предмет цієї потреби.

Однак, усі сучасні теорії мотивації чітко диференціюються на 2 категорії – змістовні й процесуальні. Для змістовних (А. Маслоу, Д. Мак Клейманд, Ф. Герцберг) домінуючою є ідея про те, що для них визначальними є внутрішні спонуки, які примушують діяти певним чином. Тобто їх аналіз дозволяє розкрити, що саме мотивує людину до того чи іншого виду діяльності. Процесуальні ж базуються, у першу чергу, на тому, як поведуть себе люди. Вони можуть досліджуватись як когнітивні передумови, які потім реалізуються в мотивах чи діях. Для усвідомлення мотивів групування школярів найбільш визначальними з процесуальної категорії можна вважати теорію очікування, теорію справедливості, модель мотивації Портера-Лоурела. Вони не взаємовиключні, а доповнюють одна одну, оскільки зосереджені на актуальних потребах особистості. У цілому теорії мотивації становлять систему наукових досліджень причин, які спонукають людей до різних видів діяльності.

Соціальними потребами групування можна вважати потреби в спілкуванні, визнанні, владі, повазі, захисті, підтримці, а також приналежності до собі подібних (ровесників, однодумців, з однаковими захопленнями тощо).

Ці потреби актуальні як для малих груп школярів, так і для окремо взятих членів цих груп.

Загалом усі мотиви поділяють на зовнішні й внутрішні. Зовнішні більшою мірою виступають детермінантами певного вибору (групи, кола спілкування, виду й змісту діяльності, моделей поведінки), внутрішні – відображають процес і результат пошуку місця особистості в груповій ієрархії (наприклад, соціального статусу) і задоволення потреб у різних видах діяльності (пізнавальній, ігровій, спілкуванні та ін.).

Домінуючими мотивами, в основі яких знаходяться соціальні потреби, можна вважати такі: *мотив досягнення* (прагнення досягти високих результатів у своїй діяльності, випробувати себе й свої здібності; виправдати соціальні очікування. Проблема: суб'єктивні еталони досягнень, у тому числі такі, які є суспільно неприйнятними або суперечливими); *мотив самоствердження* (бажання отримати чи підтвердити певний соціальний статус (наприклад, офіційного чи неофіційного лідера), ствердити себе в соціумі, реалізувати в честолюбних намірах. В основі — потреба в позитивній самооцінці); *мотив саморозвитку* (прагнення до: самореалізації в нових сферах діяльності, перевірки своїх здібностей і вмінь, власних можливостей у ризикованих ситуаціях; пізнання чогось нового, навіть раніше забороненого (у тому числі алкоголю, наркотиків, сексу, азартних ігор); *мотив ідентифікації* (прагнення до ототожнення із собі подібними (ровесниками, значущими, «авторитетами»). На цій основі підтримується впевненість і сміливість, самодостатність); *мотив афіліації* (прагнення до соціальних контактів; бажання до встановлення і підтримки взаємин з іншими людьми. В основі – самоцінність спілкування, а також пошук любові, симпатії, захисту, задоволення). Ці мотиви характерні для суб'єктів групової діяльності будь-якого віку і в різних сферах соціального життя, а специфіка розкривається на рівні наповнення їх відповідним конкретним змістом.

Загалом положення про зв'язок мотивів із категорією «потреба» не є дискусійним, хоча можна говорити й про те, що в науковій літературі інколи трапляються способи їх ділення. Наприклад, твердження про те, що потреби не є мотивами. Мотивом виступають предмети та явища об'єктивної дійсності. Саме такий підхід покладається в основу теорії мотивації, згідно з якою під мотивом варто розуміти саме опредмечену діяльність. Автор психологічної теорії діяльності О. Леонтьєв відмічав, що предмет діяльності, виступаючи в ролі мотиву, може бути як предметним, так і ідеальним, але найголовніше те, що за ним завжди стоїть потреба.

На наш погляд, доцільно говорити про те, що мотив – це внутрішнє спонукання особистості до того чи іншого виду активності, наприклад: діяльності, спілкування, поведінки, які пов'язані із задоволенням певної потреби. Тоді правомірно говорити про те, що в ролі мотивів можуть виступати ідеали, інтереси, переконання, соціальні установки. Однак, за ними незаперечно знаходяться різноманітні потреби особистості, які зумовлюються процесом її життєдіяльності й набутих досвідом – від вітальних (пов'язаних із базовими життєвими потребами) до моральних і соціальних.

Отже, під мотиваційною сферою правомірно розуміти сукупність стійких мотивів, які на особистісному чи груповому рівні визнання й діяльності мають певну ієрархію й відображають спрямованість індивідуальної та групової свідомості й діяльності.

Мотиваційна сфера тісно пов'язана з когнітивною, ціннісною сферою діяльності. Як і мотиви, ціннісні конструкти становлять дуже складні психологічні утворення, пов'язані із ціннісними переживаннями. Смислами вони стають за умови їх проживання. Для пошуку таких смислів (як зазначав В. Франкл) найбільш значущими є цінності творчості, цінності переживання й цінності відношення.

Такі можливості створює неформальна референтна мала група. У ній є можливість вияву *конвенційних* (суспільно необхідних, приземленого характеру, які сприяють зовнішньому об'єднанню окремих осіб у малу групу) та трансцендентних (зумовлених особливостями культурно-історичного розвитку тієї чи іншої країни, її культурними традиціями) цінностей.

Що відбувається з особистістю в малій групі? Чому малі групи є для школярів привабливими? Розкрию це на прикладі підлітків, які на сьогодні знаходяться в соціальній ситуації «ножиць», в основі якої протиріччя щодо їхніх домагань і можливостей, «хочу» й «можу».

З одного боку, їхні природні потреби самовизначення й самоствердження в системі суспільних відносин стимулюються динамічними соціокультурними процесами, з іншого – жорстко зіштовхуються з непорозумінням, неухвагою й неповагою як з боку дорослих, так і в колі ровесників, з відсутністю умов для реальної участі в соціальному житті, реалізації соціальної ініціативи. Таке протиріччя спричинює й загострення внутрішнього конфлікту, який виявляється в болісному пошуку відповіді на питання: «Хто Я? Що Я можу?», у штучній затримці особистісного та соціального розвитку, пов'язаного, насамперед, з соціальною невизначеністю, обмеженістю соціального досвіду та з формуванням відверто споживацької позиції.

Значно легше такі протиріччя розвитку переживаються підлітками не на самоті, а в групі ровесників, колективі однодумців. Стаючи часткою певного «Ми» завдяки включення механізму ідентифікації, вони отримують статус у групі та в готовому вигляді конкретні права й обов'язки, засвоюють і сприймають ціннісні орієнтації, групові норми і правила, традиції, які (як члени групи) активно відстоюють у своїй діяльності й поведінці як власні переконання та цінності. У малих групах відбувається процес становлення *соціальної ідентичності*, яка визначається як частина Я-концепції індивіда, виникає з усвідомлення свого членства в соціальній групі (чи групах) разом з ціннісним та емоційним значенням, яке надається цьому членству. Виробляються колективна віра в істинність, незамінність і цінність тих поглядів і переконань, які зміцнюють, цементують малу групу, а також позитивні емоції (яких часто школярі не отримують поза групою – у родинному колі, у шкільному середовищі). Однак, педагогічною проблемою є те, що такі групи не завжди мають просоціальну спрямованість і стверджують себе саме в соціально-ціннісній діяльності.

Разом з тим, міра включеності підлітків у соціальні спільноти, до яких належать і малі групи, пов'язується з можливостями розширення та поглиблення соціальних контактів і набуттям нового соціального досвіду, з адекватністю їх сприйняття в системі міжособистісних відносин та з проекцією себе в майбутньому. Ця адекватність ґрунтується на вікових можливостях щодо здатності усвідомлення власних достоїнств і недоліків, які виявляються підлітками шляхом самоспостереження та самооцінки, що стають основою самовизначення.

Самовизначення в найбільш концентрованому вигляді виявляється в готовності здійснити усвідомлений вибір (І.В. Дубровіна, В.І. Загвязинський). Саме вибір дозволяє співвіднести зовнішні обставини й внутрішні потреби та спонуки й досягти поставленої мети. Проте вибір – це фактор ціннісного самовизначення й компонент ціннісного механізму в ланцюжку таких смислоутворювальних категорій, як: пошук – оцінка – вибір – результат.

Вибір супроводжує будь-яку діяльність і всі сфери шкільного життя підлітків: навчальну діяльність, спілкування, гру. Відносно вибору школярами кола найближчого спілкування (референтної групи) є всі підстави говорити про взаємозв'язок вибору й свободи: свобода виявляється в можливості обирати того, хто потрібний.

При всій різноманітності форм вибору саме він, у кінцевому рахунку, дозволяє співвіднести зовнішні обставини й внутрішні спонуки-потреби особистості. По суті, це акт діяльності, спрямований на досягнення поставленої мети.

Взаємозв'язок вибору з категорією свободи підкреслює подвійну природу самовизначення, яке залежить від суб'єктивних («самодетермінація») і об'єктивних («зовнішня детермінація») умов ситуації. Ці умови регламентують свободу вибору. Свобода ж виявляється у можливостях обирати, виявляти своє ставлення до ситуації, вона полягає в діяльності, скерованій не обставинами, а внутрішніми спонуканими. Ситуація вибору й процес її розгортання є свого роду «квантом» самовизначення школярів у процесі навчання й спілкування.

Необхідно відмітити й те, що усвідомлення протиріч між інтересами, бажаннями й рівнем соціальних досягнень, міжособистісних контактів спонукає членів малих груп до активної діяльності в побудові соціальних відносин, і досить часто це супроводжується внутрішньогруповими конфліктами – але це, по суті, шлях до самопізнання й самоствердження, який активно освоюють неформальні лідери, навколо яких і гуртуються інші члени малих груп.

За результатами спеціально проведеного дослідження серед школярів підліткового віку відносно малої групи та її членів можливо виокремити такі цінності:

- статус групи в соціальному середовищі (він спонукає до самоствердження, самовираження і самоствердження);
- авторитет членів у середині групи (внутрішня стратифікація) і визнання їх як особистостей;
- толерантність (психологічний мікроклімат на основі досягнення порозуміння);
- довіра (відвертість, відкритість, спілкування на основі емоційно-ціннісного ставлення);
- солідарність (об'єднання навколо спільної мети й спільних справ).

Такі цінності для малої групи школярів є базовими соціальними цінностями і спрямовують ціннісну орієнтацію малої групи та її членів.

У контексті створення, розвитку й функціонування сучасних малих груп школярів, як засвідчують дані експерименту, визначальним і консолідуючим фактором слугують мотиви, які можна класифікувати за видом їх вибору й за характером їхнього змісту.

До першої категорії віднесено переважно ті мотиви, що пов'язані з:

- *пізнавальною активністю* (пізнавальні мотиви — спільні інтереси й захоплення щодо музики, комп'ютерних ігор, кіно, моди, літератури тощо);

— *прикладом значущих людей* (мотиви наслідування авторитетних ровесників, відомих акторів);

— *соціальною значущістю* (соціально значущі мотиви – такі, в основі яких знаходиться соціально-ціннісна діяльність (наприклад, волонтерство);

— *романтикою* (романтичні мотиви – спільне беззмістовне дозвілля або спільні походи, екскурсії, поїздки, вечірки, участь у неформальних об'єднаннях з епатажною субкультурою – Емо, графіті, металісти та ін.);

— *соціальною необхідністю* (мотиви пошуку захисту й прихистку. Їх, як правило, обирають більш слабкі, безвільні діти, або такі, що мають негативний соціальний досвід – принижувані ровесниками; ті, хто немає емоційної захищеності в родині; з асоціальних сімей);

У її основі – незадоволення потреб у повазі, визнанні, постійні нарікання й незадоволення, що викликає соціальний і особистісний дискомфорт. Цим можна пояснити те, що підлітки шукають опори в просторі таких зовнішніх соціальних оцінок їх особистості, які б збігалися з їх самооцінкою. І нерідко знаходять у різних неформальних об'єднаннях, маргінальних групах, які мають різноманітну орієнтацію, сповідують різні цінності, в основному, контр-нормативні. Спроби ж вилучити дитину із такого соціального оточення, як правило, не мають успіху або супроводжуються великими труднощами як для батьків, педагогів, інших зацікавлених осіб, так і для самих дітей, адже вони чинять цьому великий супротив, оскільки знову бояться втратити свою соціальну опору. Якщо суспільство, зокрема сім'я, школа не пропонують повноцінної заміни (у контексті задоволення базових потреб особистості), вони терплять поразку у своїх намаганнях. Підліток віддає перевагу неформальній групі з асоціальною орієнтацією, навіть якщо він там не має особливого авторитету – адже уже сам факт приналежності до неї дозволяє задовольнити потребу в зовнішньому підтвердженні самооцінки за рахунок тих підлітків, які не є членами такої групи. У крайніх варіантах це задоволення досягається шляхом вияву агресії і жорстокості, які принижують і примушують до підкори інших підлітків, забезпечують йому «авторитет».

До другої категорії – за характером змісту – з соціально-педагогічної точки зору мотиви входження школярів до малих груп є такими:

— *аргументованими* (викликаними певними – сприятливими чи несприятливими — обставинами життя або зумовленими індивідуальними здібностями чи схильностями);

— *малоаргументованими, нечіткими* (без чіткого розуміння необхідності такого товариства й свого місця, завдань діяльності конкретної малої групи. З малоусвідомленою потребою, у ситуаціях беззмістовного проведення вільного часу, «від скуки», унаслідок несформованості ціннісних орієнтацій і постійного пошуку власного «Я» – для них, по суті, не має принципової різниці, до якої малої групи належати, головне, бути не самому й задовольняти свою потребу спілкування та перебування в колективі);

— *неаргументованими* (усупереч об'єктивних даних, часто з елементами виклику до цінностей найближчого середовища – спостерігається на прикладі успішних учнів і на перший погляд з благополучних сімей – очевидно, у тих сімейних середовищах декларуються подвійні стандарти життя (подвійні цінності; від того, що ці діти не включені в активне вирішення проблем сім'ї і вони «перенасичені» життєвим комфортом).

Зазначу, що за експериментальними даними, як правило, школярі називають не один, а кілька мотивів їхнього членства в малих групах. За своєю суттю ці мотиви є як позитивними (мотиви успіху і досягнення), так і негативними (мотиви уникнення, страху невдачі чи перед кимось, помсти. У них відображається бажання уникнути осуду, висміювання, побиття). Однак, здебільшого вже в підлітковому віці школярі вміють визначати ієрархію цих мотивів. Проте зміст базових соціальних цінностей трактують досить протирічно, як правило, ігноруючи в них морально-етичний аспект. Це дає нам підстави для дослідження ефективності педагогічних умов у формуванні та розвитку мотивації й цінностей малих груп школярів. На наш погляд, таке дослідження було б цікаво провести й на інших вікових категоріях, адже малі групи є суспільством у мініатюрі, а знання закономірностей їх утворення й функціонування дозволить обґрунтувати прогнозування суспільного розвитку.

Література

1. **Антипина Г. С.** Теоретико-методологические проблемы исследования малых групп / Г. С. Антипина. – Л. : ЛГУ, 1982. – 111 с.
2. **Гордеева Т. О.** Психология мотивации достижения / Т. О. Гордеева. – Изд-во «Смысл», 2006. – 334 с.
3. **Коломинский Я. С.** Психология взаимоотношений в малых группах / Я. С. Коломинский. – Минск : БГУ, 1976. – 350 с.
4. **Кричевский Р. Л.** Психология малой группы: теоретический и прикладной аспекты / Р. Л. Кричевский, Е. М. Дубовская. – М. : МГУ, 1991. – 206 с.
5. **Лийметс Х. Й.** Школьный класс как коллектив / Х. Й. Лийметс, А. В. Киричук // Теорет. проблемы воспитания коллектива. – Тарту, 1975. – С. 112 – 129.
6. **Огаренко В. М.** Соціологія малих груп : підручник / В. М. Огаренко, Ж. Д. Малахова – К. : Центр навч. л-ри, 2005. – 292 с.
7. **Петровский А. В.** Психологическая теория коллектива / А. В. Петровский. – М., 1979. – 136 с.
8. **Исследование** социально-психологических особенностей школьных классов // Психологические проблемы повышения качества обучения и воспитания : сб. науч. тр. – М., 1984. – С.89 – 95.
9. **Флэйк-Хобсон К.** Мир входящему. Развитие ребенка и его отношений с окружающими / К. Флэйк-Хобсон, Б. Е. Робинсон, П. Скин. – М. : Центр общечеловеческих ценностей, 1992.
10. **Хьелл Л.** Теория личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб. : Изд-во «Питер», 2000. – 608 с.

* * *

Алексєєнко Т. Ф. Мотивація й цінності групування школярів у малі групи

Актуальність потреби з'ясування основних мотивів групування та ціннісних конструктів малих груп – сучасна тенденція соціального становлення школярів. У статті розкриваються сучасні теорії мотивації, бо мотивація є провідним фактором регуляції поведінки й діяльності особистості та групи. У малій групі школярі найбільш яскраво розкривають свої природні задатки та потреби, а також найбільш яскраво знімаються протиріччя внутрішнього кон-

флікту «важкого» віку. Однак, малі групи не завжди мають просоціальну спрямованість і стверджують себе саме в соціально-ціннісній діяльності, тому мотивація й цінності малої групи є педагогічною проблемою.

Ключові слова: школярі, мала група, мотивація, цінності.

Алексеенко Т. Ф. Мотивация и ценности группирования школьников в малые группы

Актуальность потребности выяснения основных мотивов группирования и ценностных конструкторов малых групп – современная тенденция социального становления школьников. В статье раскрываются современные теории мотивации, т.к. мотивация выступает ведущим фактором регуляции поведения деятельности личности и группы. В малой группе школьники наиболее ярко раскрывают свои естественные задатки и потребности, а также наиболее ярко снимаются противоречия внутреннего конфликта «тяжелого» возраста. Однако, малые группы не всегда имеют просоциальную направленность и утверждают себя именно в социально ценностной деятельности, потому мотивация и ценности малой группы являются педагогической проблемой.

Ключевые слова: школьники, малая группа, мотивация, ценности.

Alekseenko T. Motivation and values of grouping of schoolboys in small groups

Actuality of necessity of finding out of basic reasons of grouping and valued constructive of small groups is a modern tendency of the social becoming of schoolboys. The modern theories of motivation of open up in the article. Motivation comes forward the leading factor of adjusting of conduct and activity of personality and group. In a small group schoolboys brightly expose the natural making and necessities, and also brightly is taken off contradiction of internal conflict « heavy» age. However, small groups not always have a social orientation and assert itself exactly in the socially valued activity, that is why motivation and values of small group is a pedagogical problem.

Key words: schoolboys, a group, motivation, values, had.

Стаття надійшла до редакції 05.04.2010 р.

Прийнято до друку 30.04.2010 р.